

Unustatud riigimees kõneleb

Otto Strandman. Raha rusikas. Koost.
Mark Gortfelder. Toim. Leino Pahtma.
Ilmamaa, Tartu, 2017. 320 lk.

Ago Pajur*

2017. aasta suve hakul ilmus kirjastuselt Ilmamaa „Eesti mõtteloo“ sarja 136. raamat: Otto Strandman „Raha rusikas“. Pealkiri annab end tõlgendada vähemalt kahel vastandlikul moel ning sunnib küsima, kas Otto Strandman oli isiklikku jõukust relvana kasutatav rusikaga lajataja või ettenägelikult ja -vaatlikult kroone mustadeks päevadeks pihku peitev kooner? Vastuse leiab lugeja raamatust.

Vastne üllitis vahendab 1920.–1930. aastate riigimehe Otto Strandmani ideid ja mõtteid. Raskuspunkt on seejuures Strandmani majanduspoliitilistel seisukohtadel ning see on vägagi tervitatav, kuna majanduslik mõttelugu on jäänud seni vaeslapse ossa. Samas sarjas on varem raamatuvääriliseks peetud vaid sotsialistist majandusteadlast Nikolai Köstnerit ja esimesena majanduse alal doktorikraadini jõudnud naist Johanna Sild-Rebast. Äsja ilmus Ragnar Nurkse kogumik (Ragnar Nurkse. Meie mees Rahvaste Liidus, Ilmamaa, 2017).

Kuigi Otto Strandman kuulus kümne Eesti Vabariigi riigivanema hulka ning oli Tööerakonna üks loojaid ja juhte – seega vägagi silmapaistev poliitikamees maailmasõdade-vahelises Eestis –, tunnistas raamatu esitlusel ajaloolasest Tartu linnapea Urmas Klaas, et ta küll mäletab ülikoolis peetud loengutest Strandmani nime, aga ei tea temast suurt enam. Seega väärib kogumiku nimitegelane siinkohalgi põgusat meenutust.

Rakvere lähedal Vandu külakoolmeistri perekonnas sündinud Otto August Strandman(n) (18./30.11.1875–05.02.1941) omandas kõrghariduse Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas ning tegutses seejärel advokaadina Tallinnas. Nagu enamik toona alustanud eestlastest advokaate, jõudis Strandmangi majanduslikult haljale oksa-

le. Paralleelselt kutsetööga löi ta innukalt kaasa Tallinna eesti seltsides, osales eestlastest valijate koondamisel ja valiti 1904. aastal linnavolikokku.

Esimese Vene revolutsiooni päevil sukeldus Strandman poliitikasse. Tema paleuseks sai Eesti autonoomia Vene impeeriumi koosseisus. Muu hulgas osales ta Peterburis peetud autonoomistide-föderalistide kongressil, kus jäi kõlama mõte tulevases Venemaa föderatsioonist. Olles karistussalkade eest Sveitsi pagenu, koostas ta koos Konstantin Pätsi, Jaan Teemanti ja Mihkel Pungaga Eesti autonoomiaseaduse projekti. Strandmanist sai omamoodi sild, mis ühendas 1905. aastal esile kerkinud autonoomiaidee toetajaid ilmasõja aastail Tallinnas kujunenud haritlaste rühmaga, kes tõstis vahepeal unarusse vajunud autonoomia taas rahvuslike eesmärkide etteotsa. Enamasti on nende noorte meeste eestvedajana nimetatud Jüri Vilmsi, kuid nähtavasti oli Strandmanil oluline roll Vilmsi kujundamisel ja suunamisel. Seetõttu näib loogilisena, et Strandman läkitati 1917. aasta märtsis esialgu Tartus peetud nõupidamisele autonoomia küsimuses ning seejärel Peterburi, kus autonoomiaseaduse projekt anti üle Venemaa Ajutisele Valitsusele. Tulemuseks oli 30. märtsi määrus eestlaste asualade ühendamiseks rahvuskubernanguks ja uue kubermangu haldusasutuste (Maanõukogu, Maavalitsus, maakondlikud omavalitsused) loomisest. Sisuliselt täitus selle määruse rakendumisel unistus autonoomiast.

Strandmani mõjukusest annab tunnistust seegi, et ta valiti 1917. aasta märtsi alguses moodustatud Tallinna Eesti Seltside Liidu täidesaatva komitee esimeheks, kusjuures esialgsete plaanide kohaselt pidanuks liidust kujunema kõiki Eestis tegutsenud rahvuslikke organisatsioone koondav keskus. Nii võimsa ühenduse loomisele siiski ei jõutud, sest esialgne revolutsiooniline vaimustus asendus kiiresti poliitiliste erimeelsustega. Strandman ja tema mõttekaaslased olid püüdnud juba 1905. aasta lõpus kujundada nn. radikaal-sotsialistlikku erakonda, mis ühendaks sotsialistlikud ja rahvuslikud eesmärgid. Toona said üürikesed vabadusepäevad enne sihile jõudmist otsa, kuid pärast Veebruarirevolutsiooni avanes võimalus jätkata ning 23. aprillil 1917 sündiski Tallinnas Eesti Radikaal-sotsialistlik Erakond (hilisem Tööerakond). Erakonna liidriks tõusis küll karismaatiline miitingukõneleja Vilms, kuid Strandman löi tema varjus aktiivselt kaasa partei ideoloogia ja taktika kujundajana. Pärast Vilmsi traagilist hukkamist 1918. aastal omandas Tööerakond aga veelgi rohkem Strandmani näo.

Sel taustal näib koguni pisut kummaline, et Strandman valiti Maanõukogu liikmeks alles 1.

* Ago Pajur (1962), PhD, dotsent, TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut, Jakobi 2, 50090, Tartu, ago.pajur@ut.ee

septembril 1917 Tallinna linnavolikogu ühe esindajana. Sellele vaatamata tõusis ta 12. oktoobril Maanõukogu esimeheks, vahetades välja oma erakonnakaaslase Artur Vallneri, kelle käitumine oli tekitanud rahvasaadikute seas hulgaliselt paksu verd. Esimehena juhatas Strandman ka Maanõukogu ajaloolist koosolekut 15. novembril 1917, mil Maanõukogu kuulutas end ainsaks kõrgema võimu kandjaks Eestis, katkestades seeläbi riiklikud sidemed Venemaaga ja, mitmete juhtivate õigusteadlaste hinnangul, luues iseseisva Eesti riigi.

Eesti Vabariigi väljakuulutamisel veebruaris 1918 jäi Strandman esialgu tagaplaanile, kuulumata Päästekomiteesse ega Ajutisse Valitsusse. Tõsi, valitsusse kutsuti ta juba sama aasta suvel, Saksa okupatsiooni päevil, pärast seda, kui peaminister Päts oli vangistatud ja asepeaminister Vilms teadmata kaduma jäänud. Seoses sellega läks valitsusjuhi kohustuste täitmine ajutiselt välisminister Jaan Poska kätte ning välisministri portfelli usaldati Strandmanile. 27. novembril 1918 sai temast aga põllutööminister.

1919. aasta kevadel kokku astunud Eesti Asutav Kogu tegi Strandmanile ülesandeks moodustada vabariigi valitsus. 8. mail kinnitati ametisse sotsialistidest ning töö- ja rahvaerakondlastest koosnev koalitsioonikabinet, kus Strandman oli pea- ja sõjaministriks. Tema valitsuse tegevuspäevil saavutati võit baltisaksa *Landeswehr*'i üle, heideldi edukalt ränkade majandusprobleemidega ja tehti ettevalmistusi tulevase radikaalse maareformi teostamiseks. Pärast valitsusjuhi kohalt taandumist (novembris 1919) jätkas Strandman tööd Asutavas Kogus, olles muu hulgas põhiseaduse komisjoni liige, ning löi Asutava Kogu lõpukuudel (oktoober 1920 – jaanuar 1921) kaasa Ants Piibu tööerakondlikus vähemusvalitsuses, tegutsedes ühtaegu nii välis- kui ka kohtuministrina.

Olles kuulunud Maanõukogusse ja Asutavasse Kogusse, valiti Strandman järgnevatel aastail Tööerakonna esindajana Riigikogu kõigi viie koosseisu liikmeks. Ta oli ka Riigikogu esimese koosseisu esimees. Seevastu täitevvõimust hoidis ta võimalusel pigem eemale. Alati see siiski ei õnnestunud. Nii sai Strandmanile 1923. aasta lõpus selgeks, et senine majanduspoliitika, mis orienteerus Vene turule ja suurtööstuse arengule ning tugines paljuski inflatsioonile, on ummikusse jooksmas. Sellega seoses pidas ta Riigikogus mitu kõnet, milles analüüsis Eesti majanduse olukorda ja ründas seniste valitsuste seisukohti ja tegemisi. Neist kõnedest sai alguse Pätsi II valitsuse langus, mis päädis 1924. aasta kevadel Friedrich Akeli kabineti moodustamisega. Strandmanist sai uues

valitsuses esialgu välisminister, kuid peagi asus ta pooleks aastaks rahaministri ametisse ning käivitas nn. uue majanduspoliitika. Selle esmaseks väliseks tunnuseks sai range kokkuhoid riiklike kulutuste osas, kuid kaugemas perspektiivis oli tulemiks tähelepanu kandumine tööstuselt põllumajandusele ja Eesti majanduse integreerimine Euroopasse. Seejuures väärrib rõhutamist, et Strandman oli majandusmehena „isehakanu“. Ta oli küll enne ülikoolistudiumit töötanud mõne aasta ametnikuna Venemaa riigipanga Tallinna osakonnas, kuid jäägu lugeja otsustada, kas sellest kogemusest ikka piisas Eesti riigi rahanduse suunamiseks.

1929. aastal kutsuti Strandman Eesti saadiku kohalt Varssavist tagasi kodumaale, et moodustada uus valitsus. Riigivanemana suutis ta koalitsioonipartnereid edukalt ohjata, mistõttu tema valitsus püsis ametis koguni 19 kuud (vaid Pätsi I valitsus oli suutnud veel kauem vastu püüda). Ja seda vaatamata asjaolule, et Eestisse jõudsid samal ajal ülemaailmse majanduskriisi (suure depressiooni) ilmingud.

Nähtavasti mõjus pikaajaline aktiivne poliitiline tegevus väsitavalt ja Strandmani jõuvarud hakkasid ammenduma. Pealegi puudusid tal edukale poliitikule hädavajalikud omadused – püsiv võimujanu ja eneseeksponerimise vaim. Seetõttu leidis ta endale vaikselt rahusadama Eesti saadikuna Pariisis. Eestisse naasis ta baaside ajal, millele järgnes peagi Nõukogude okupatsioon. Neil traagilistel kuudel elas Strandman tagasiõmbunult oma Kadrina talus ning kui temani jõudis kutse ilmuda NKVD-sse, valis ta vabasurma. „Kõva käega mees,“ on nentunud „Eesti mõtteloo“ peatoimetaja Hando Runnel.

Seega, püüdes Otto Strandmani teeneid isamaa ees lühidalt kokku võtta, tuleb rõhutada vähemalt nelja aspekti: Eesti autonoomia eestvõitleja, üks (paljudest!) Eesti Vabariigi rajajatest, valitsusjuht Vabadussõja päevil, uue majanduspoliitika isa. Lisaks kahel korral parlamendi esimees, kahel korral valitsuse eesotsas, korduvalt erinevaid ministeeriume juhtimas...

Tulles Otto Strandmani isiku juurest tagasi tema mõtteilma tutvustava kogumiku juurde, väärrib kiidusõnu raamatu koostaja. Esiteks seetõttu, et tegemist on noore ajaloolasega. 26-aastane saarlane Mark Gortfelder on jõudnud läbida Tartu ülikooli Ajaloo ja arheoloogia instituudis nii bakalaureuseõpingud (lõputöö „Eesti Sotsiaalistliku Tööliste Partei mõjutatus Sotsialistlikust Töölisinternatsionaalist“ valmis 2013. aastal Jaak Valge juhendamisel) kui ka magistrakava (2016. aastal kaitstud lõputöö

„Esimese iseseisvusaja Eesti poliitilise eliidi sündimuskäitumine“, juhendajad Jaak Valge ja Allan Puur) ning alustada doktoriõpinguid Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis (juhendajad Jaak Valge ja Allan Puur, uurimisteenaks „Eesti demograafiline nüüdisajastamine: pereregistri ainese analüüs“). Tema sulest on varem ilmunud artikkel „Kas Hiina saab vanaks enne kui rikkaks?“ (Diplomaatia nr. 164, aprill 2017).

Kuid koostaja kiitmise põhjus ei tulene mitte tema noorusest, vaid tehtud töö ulatusest ja kvaliteedist. Küllaltki kummastaval moel tuleb tõdeda, et Otto Strandmanist järele jäänud kirjalik pärand on ootamatult tagasihoidlik, piirdudes peamiselt ajaleheartiklitega, millest omakorda suur osa on kaotanud tänapäevaks oma tähenduse. Sellest tulenevalt on Mark Gortfelder keskendunud Strandmani parlamendikõnedele. 26-st kogumikku lülitatud tekstist koguni 20 kujutavad enesest tema kõnede stenogramme. Loomulikult kõneles Strandman parlamendis tunduvalt rohkem, kuid kuna koostaja on keskendunud majandusküsimustele, siis on valik igati asjakohane. Teadagi pole parlamendikõnede stenogrammide just kõige kergem lektüür ja ka kõnes esitatud mõtete edastamine ei pruugi alati olla päris adekvaatne, ent parema puudumisel annavad need siiski kõneleja tõekspidamistest enam-vähem usaldusväärse pildi. Lisaks kõnedele on raamatukaante vahele jõudnud neli artiklit Tööerakonna häälekandjast Vaba Maa, üks ajakirjale Eesti Majandus antud intervjuu ning ainus teadaolev Strandmani isiklike meenutusi kajastav üllitis omaaegsest koguteosest „Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt“ (seegi mälestuskild pole Strandmani enda kirjutatud, vaid tema jutustuse järgi kirja pandud).

Võidakse öelda, et majandus on üpris spetsiifiline valdkond ning kuna jutt käib 1920.–1930. aastate majandusest, siis ei pruugi Strandmani kõned ja artiklid tänapäeval just arvukalt huvitatud lugejaid leida. Võib-olla oluks sellest seisukohast lähtudes asjakohasem keskenduda näiteks Strandmani ettekannetele Varssavi või Pariisi saatkonnas? Samas tuleb tunnistada, et niisugused raportid võivad olla küll hõlpsalt loetavad, kuid ei paku erilisi võimalusi autori mõtteilmale pilku heita. Lisaks oli Strandmani roll Eesti majanduselu kujundamisel kindlasti palju mõjurikkam ja värvikam kui tema tegevus diplomaadina.

Ja veel kord tuleb Mark Gortfelderit kiita. Nimelt eelneb raamatusse kogutud tekstidele saatesõna „Otto Strandman ja tema aeg“. Kui vahel kiputakse seesuguste teoste saatesõna

kirjutama esseelikus vormis (millel on kindlasti omad eelised), siis sedapuhku on tegemist süvitsi mineva ajaloolise uurimusega, mille 57-l leheküljel esitatakse Strandmani biograafia põhjalikumalt ja sisukamalt, kui seda seni on tehtud. Loomulikult on uurimus varustatud ka teadusliku viiteaparatuuriga. Niisugune lahendus on seda vajalikum, et Strandmani isik on jäänud varasemas ajalookirjutuses vaeslapse ossa ning temast on kirjutatud peamiselt ainult Jaak Valge.¹ Kuuldavasti näinudki kirjastus käesoleva teose koostajana esialgu Jaak Valget, kes aga soovitanud soojalt oma juhendatavat. Viimane on oma ülesandega suurepäraselt toime tulnud, andes tõepärase ülevaate Strandmani elu kõikidest etappidest. Enim tähelepanu on mõistetavalt pühendatud tema tegevusele majandusmehena, kuid ka kõiki teisi tegevusaspekte vähemasti markeeritakse.

Seejuures on autor loovinud edukalt mööda kõiki biograafe kollitavast ohust – saada oma uurimisobjektist liialt kaasa haaratud ja kujutada teda üksnes positiivses (või üksnes negatiivses) võtmes. Gortfelderi kirjeldusest kumab läbi Otto Strandman kui inimene, nii talle iseloomulike tugevuste ja vooruste kui ka nõrkuste ja puudustega. Viimaste hulka kuulus kindlasti Strandmanile liigagi omane skepsis ja sellest tulenenud passiivsus, mis aeg-ajalt piirnes suitsa apaatiaga, samuti kiire innumistamine ja veelgi kiirem tüdimine mingist ettevõtmisest. Ka suhtlejana jättis Strandmani iseloom kõvasti soovida. Liigne enesekindlus ja üleolev käitumine ning vestluskaaslaste alavääristamine läbi terava iroonia ja sarkasmi tõid kaasa isikliku sõpruskonna kokkukuivamise.

Sissejuhatavas artiklis on leidnud vajalikku rõhutamist seegi, et kui Strandmanile iseloomulik kokkuhoidlikkus (mida vahel on koonerdamiseks nimetatud) aitas Eesti riigil vältida 1924. aastal ees terendanud hüperinflatsiooni, siis 1930. aastate suure depressiooni vastu sama ravimiga ei saanud, kuid Strandman, nagu enamik toonaseid Eesti riigi- ja majandusmehi, ei suutnud muutunud olukorda adekvaatselt hinnata.

¹ J. Valge, H. Tuulik. Otto Strandman 1875–1941. – Looming 1989, nr. 7, lk. 963–973; J. Valge. Eesti üleminek uuele majanduspoliitikale ja Otto Strandmani osa selles. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused 1991, nr. 1, lk. 90–97; J. Valge. Mõjukad Eesti majandusmehed: Jüri Jaakson, Joakim Puhk, Otto Strandman. – Akadeemia 2006, nr. 8, lk. 1760–1777; J. Valge. Lahtirakendamine. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924. Rahvusarhiiv, Tallinn, 2003.

Samas on jäänud mainimata üks kummaline, et mitte öelda piinlik seik Strandmani poliitilises biograafias. Jutt on tema sõidust Stockholmi detsembris 1918, mis sarnanes kodumaalt põgenemisega. Aga see selleks, seda enam, et tegemist ongi segasevõitu looga.

Kui üldse milleski kahelda, siis ehk eluloartikli lõpus tehtud järeldustes (lk. 63). Nii väidab Gortfelder, et Strandman „oli esimesi, kui mitte kõige esimene Eesti poliitik, kes asus toetama riiklikku iseseisvust“. Ehk maksis noor autor siinkohal veidi lõivu oma „personaalsele“ juhendajale Jaak Valgele, kes on pidanud Strandmanit Eesti suurimaks riigimeheks läbi aegade ja soovitanud püstitada talle mälestus-samba Toompeale Kuberneri aeda. Muidugi ei ole põhjust kahelda, et Strandman tõepoolest Eesti iseseisvust toetas, kuid tegelikkuses pole võimalik mõta, kes rahvuslikest poliitikutest tegi seda esimese, kes teise või kes kolmandana.

Kui eelmine järeldus näib üksnes vaieldavana, siis väga raske on soostuda Gortfelderi seisukohaga, nagu viiduks maareform Eestis ellu Strandmani juhtimisel. Seda hinnangut ei kinnita ka eluloartikli sisu. Jah, Strandman oli kindlalt veendunud maareformi vajalikkuses, tema põllutööministriks olles alustati pere-meheta jäänud mõisate võõrandamist, tema valitsuse aegu valmistati ette maaseadust. Kuid reform viidi läbi siiski alles pärast maaseaduse vastuvõtmist, s. t. järgnenud valitsuste ajal, ning tavapäraselt on „maareformi isaks“ nimetatud Strandmani erakonnakaaslast Theodor Pooli. Seega on ilma põhjalike selgitusteta raske mõista, milles täpsemalt seisnes Strandmani roll agraarrevolutsiooni teostamisel.

Mõned pisimärkused veel:

- Autor väidab, et 1924. aasta detsembris, kui Akeli valitsus lahkus ja Strandman rahaministri ameti maha pani, jäi rahaministri portfelli endiselt Tööerakonna kätte (lk. 42). Teatavasti vahetas Strandmani rahaministri ametis välja Leo Sepp, kes tõepoolest jätkas Strandmani majanduspoliitilist kurssi, kuid ei kuulunud ühtegi erakonda.
- Otto Strandman ei olnud suursaadik. Suursaadiku diplomaatiline auaste oli toona reserveeritud üksnes suurriikide esindajatele ning Eesti-taolised väikeriigid pidid piirduma oma esindajatele saadiku auastme (erakorraline saadik ja täievoliline minister) omistamisega.
- 1905. aastal Tallinna linnapea kohale tõusnud Erast (mitte Ernst!) Hiatsintovit on raske pidada „äärmiselt nooreks“ (lk. 11),

kuna ta oli toona 45-aastane.

- Uue turu veretöö leidis Tallinnas aset 16. (29.) oktoobril, mitte novembris (lk. 11).
- Tallinna Eesti Kirjastus-Ühuse ärijuhinimi oli Bernhard Julius (mitte Bruno) Mäns (lk. 23).
- Sügisel 1919 peaministri kohalt lahkudes jäi Strandman Asutava Kogu (mitte Riigikogu) liikmeks (lk. 29).

Aga mõistagi on siinkohal tegemist pisi-asjade kallal norimisega ning need üksikud vähetähtsad näpuvead ei kahanda kuidagi Mark Gortfelderi uurimuse ega ammugi mitte raamatu kui terviku väärtust. Teost võib julgelt soovitada kõigile, kes tunnevad huvi maailma-sõdade-vahelise Eesti majanduspoliitika ja/või selle ühe olulisema kujundaja Otto Strandmani vastu. Kiitus nii raamatu koostajale kui ka toimetajale ja väljaandjale!